



## Een orgie in het Mauritshuis

• WOUTER KLOEK •

Schilderijen kun je als museum kopen omdat het moet of omdat je er zin in hebt. Welnu, als er één aankoop tot de laatste categorie behoort, dan is het wel de *Bordeelscène* van Nicolaus Knupfer (afb. 1), die in 1981 door het Rijksmuseum werd verworven.<sup>1</sup> En in zekere zin was de *Mercurius en Argus* van Jacob van Campen (afb. 2), die het Mauritshuis in datzelfde jaar kocht, een karakteristiek voorbeeld van de andere categorie.<sup>2</sup> Er zijn musea die werken met een lijst van *desiderata*, een wenslijst van mogelijke aanwinsten. Dat kan riskant zijn. Het verlangen om bijvoorbeeld een schilderij van Jeroen Bosch in de collectie op te nemen, kan ertoe leiden dat je met een minder, maar wel bereikbaar werk genoegen neemt. En er zijn schilderijen die onverwacht spannend zijn. Staat Knupfer op de verlanglijst? Nee, want we hebben al een heel representatief werk. Wel, dan gaat het feest niet door. Gelukkig liep het met Knupfers *Bordeelscène* anders.

Het ging allemaal als volgt. Beatrijs Brenninkmeijer, helaas veel te jong overleden en destijds werkzaam bij

Afb. 1

NIKOLAUS KNUPFER,  
*Het huwelijk van  
Messalina en Gaius  
Silius*. Paneel,  
60 x 74,5 cm. Rijks-  
museum, Amsterdam  
(inv.nr. SK-A-4779).

de Rijksdienst Beeldende Kunst (voorloper van het Instituut Collectie Nederland) had naar het Rijksmuseum opgebeld dat er bij de Haagse kunsthandelaar John Hoogsteder een belangrijk schilderij te koop was dat volgens haar in Nederland diende te blijven: Jacob van Campens *Mercurius en Argus*. Zij hield zich in die tijd onder meer bezig met exportvergunningen voor oude schilderijen en toetste die aanvragen aan het belang voor het nationaal erfgoed. Voor de tentoonstelling *God en de goden* had zij een belangrijk artikel geschreven over de toepassing van schilderijen in monumentale interieurs en ik kan goed begrijpen dat zij een werk van de befaamde architect, die zo nu en dan ook het penseel hanteerde, graag in een openbare collectie zag.<sup>3</sup> Pieter van Thiel, die bij de afdeling Schilderijen de scepter zwaaide, had echter geen hoge verwachtingen van een schilderij van Van Campen (die we als schilderijenkeners liever passer en lineaal zagen hanteren) en daarom stuurde hij mij op pad naar de kunsthandel van Hoogsteder, toen nog niet gevestigd in



het prestigieuze pand aan de Vijverberg in Den Haag, maar in een groot fin-de-siècle woonhuis aan de rustige en Couperiaanse Surinamestraat. Het schilderij van Van Campen beantwoordde volledig aan onze verwachtingen: het was vrij groot en ietwat grof, een goed inpasbaar decoratief schilderij, dat in onze opvatting van toen (topstukken die ook op de hand gelezen schitterend blijven) niet goed

paste. Misschien wel iets voor de *collectie Nederland* (dat begrip was toen overigens nog niet geïntroduceerd), maar zeker niet voor het Rijksmuseum. Alles goed en wel, ik dronk een kopje koffie en liet Hoogsteder beleefd weten dat ik niet verwachtte dat Van Thiel veel enthousiasme voor dit schilderij zou kunnen opbrengen. Tot mijn stomme verbazing vertelde Hoogsteder me dat er geen sprake was van

een sjeke buitenlandse klant voor dit schilderij en dat het stuk niet zomaar voor ons te koop was, want het was al gereserveerd voor het Mauritshuis. Op dat moment maakte een gevoel van groot chagrijn zich van mij meester, want ik vermoedde 'voor de kat zijn staart' naar Den Haag te zijn gestuurd. Maar, bij datzelfde kopje koffie, vertelde Hoogsteder me dat Hans Hoetink, destijds directeur van het Mauritshuis, nóg een schilderij had gereserveerd en dat het misschien de moeite loonde om ook dat te gaan bekijken. Hij had het namelijk niet in huis, want het was in het Mauritshuis op zicht.

En daar stond het dan, een prachtig paneel zonder lijst op een ezel, met een uitgelaten bende op een bed en op een tafel, uitgedost in antikiserende kostuums of schaars gekleed, een orgie van seks en dronkenschap, maar dan wel schijnbaar op een toneel, misschien voor het Rijksmuseum te koop in het Mauritshuis! Dat wil zeggen, ik wilde het onmiddellijk graag voor het museum hebben, maar er moesten wel enkele lastige stations worden gepasseerd. Er moest geld zijn, Pieter van Thiel en Simon Levie, onze hoofd-directeur, moesten het ook willen en, *last but not least*, Hans Hoetink had de eerste keus. Hoetink legde me uit dat het niet gemakkelijk was: hij wilde de Van Campen graag voor het Mauritshuis hebben, maar ook de Knupfer, en hij had maar geld voor één van beide. Voor hem moet het geweest zijn alsof hij gedwongen werd te kiezen tussen het werk en het meisje. Het belang van Jacob van Campen voor Den Haag was groot: Van Campen, classicistisch architect bij uitstek, had het voormalige woonhuis van Maurits de Braziliaan ontworpen, dat later bekend werd als het Mauritshuis, een hoogtepunt van classicistische architectuur. Van Campen had bovendien een belangrijk aandeel gehad in de keuzes voor de Oranjezaal van het Huis ten Bosch, een ook toen al vrijwel ontoegankelijk

hoogtepunt van Nederlandse schilderkunst. Daartegenover stond dat Knupfer een van de leermeesters moet zijn geweest van Jan Steen, een kunstenaar die in dat museum uitstekend vertegenwoordigd is. Hoogsteder en Hoetink hadden de Knupfer naast de Steens gehouden en geconstateerd dat de *Bordeelscène* zich heel goed verhiield tot de werken van Steen. Persoonlijk was ik niet zo gecharmeerd van dat leermeester-leerling argument, dat mijns inziens educatief niet kon worden uitgebouwd, noch met Steens Haagse, noch met zijn Amsterdamse schilderijen.<sup>4</sup> Het was *first and foremost* de vrolijke seks en de prachtige schilderkunstige uitvoering die me in dit stuk aanspraken. Niet een schilderij van het verlanglijstje, maar wel – en daarvan was ik zonder al te veel kennis van zaken toch zeker – de mooiste Knupfer in de wereld.<sup>5</sup>

Tot mijn aangename verrassing werd de eerste hobbel glorieus genomen. Mijn bazen, Van Thiel en Levie, waren onmiddellijk enthousiast. Het lag niet zomaar voor de hand dat het provocatief sensuele onderwerp van het schilderij zonder aarzeling zou worden geaccepteerd. Het Rijksmuseum had destijds beslist niet de reputatie van vrijmoedigheid. Niet zo heel lang daarvoor had het liggende naakte meisje van Hendrick Goltzius (afb. 3) het niet gehaald. Die schitterende tekening was het museum door Lodewijk Houthakker aangeboden en te duur bevonden.<sup>6</sup> De prijs van die tekening was inderdaad gepeperd, maar er was wel enige reden te twijfelen of dat het werkelijke motief was geweest. De meeste waarnemers waren er van overtuigd dat het frontale zicht op borsten en kruis van het jonge meisje, kennelijk naar een levend voorbeeld getekend, in de ogen van Karel Boon, directeur van het Rijksprentenkabinet, de grenzen van het betamelijke overschreed. De musea – en ook het Rijksprentenkabinet – waren in die tijd nog behoorlijk preuts.

## Afb. 2

JACOB VAN CAMPEN,  
*Mercurius en Argus*.  
Doek, 204 x 193 cm.  
Koninklijk Kabinet  
van Schilderijen  
Mauritshuis,  
Den Haag.

Prentenkabinetten kenden toen nog het separaat achter slot en grendel bergen van pornografische prenten. Voor schilderijen gold eveneens een sterke terughoudendheid. Het Rijksmuseum was, met uitzondering van een enkel niet erg fraai werk, destijds aan Cesar van Everdingen toegeschreven maar later op naam van Jacob van Loo gesteld, in de zinnenprikkelende categorie beslist niet sterk gesorteerd.<sup>7</sup> In het Mauritshuis werd een buitengewoon aantrekkelijk schilderijtje van Joachim Wtewael (afb. 4) tot in de jaren '80 nimmer getoond.<sup>8</sup> Toen een vergelijkbare voorstelling, eveneens door Wtewael in 1983 veel opzien baarde op de markt, overwoog het

Rijksmuseum, niet in het bezit van een representatief voorbeeld van het werk van Wtewael, de aankoop. Dat het Mauritshuis een klein meesterwerk van eenzelfde type in depot had, was toen zelfs bij kenners vrijwel onbekend. Het eerstgenoemde schilderijtje, dat als een bijou in een kostbare doos werd bewaard, vond toen overigens zijn weg naar het J. Paul Getty Museum.<sup>9</sup>

Voor de Knupfer waren, als bij grote uitzondering, de benodigde middelen gewoon voorhanden: de Rijksmuseum Stichting (voorheen de Commissie voor Fotoverkoop) stelde zonder probleem het benodigde bedrag beschikbaar. Het wachten

Afb. 3  
HENDRICK  
GOLTZIUS, *Liggend  
naakt meisje*, 1594.  
Tekening, 25,8 x 30,2  
cm. Particuliere  
verzameling, USA.





Afb. 4

JOACHIM WTEWAEL,  
*Mars en Venus, door  
 de goden verrast*, 1601.  
 Koper, 21 x 15,5 cm.  
 Koninklijk Kabinet  
 van Schilderijen  
 Mauritshuis, Den  
 Haag.

was dus nog op Hoetink. Tot ieders tevredenheid koos deze voor de Van Campen.<sup>10</sup> Hij nam zijn verantwoordelijkheid en liet ons de lusten. Voor ons was de koop toen meteen rond. Probleem bleef nog het onderwerp. Het Rijksprentenkabinet bewaart een tekening van Knupfer van een zeer verwant karakter. Daarvan was de interpretatie als *De Verloren Zoon in het bordeel* niet lang tevoren verlaten. Peter Schatborn vond dat er geen enkele aanwijzing was waardoor die

*Bordeelscène* verbijzonderd kon worden tot het genoemde bijbelse onderwerp.<sup>11</sup> Dat argument gold in nog sterkere mate voor het schilderij. Daarbij bleef die vreemde spanning in het schilderij tussen klassieke kostuums en een toneelmatige presentatie irriteren. Kees Schoemaker achterhaalde het onderwerp, maar vond daarvoor aanvankelijk geen willig oor. Gelukkig heeft hij ons alsnog van zijn bevindingen deelgenoot gemaakt: *Het huwelijk van Messalina en Gaius Silius*.

## NOTEN

- 1 Inv.nr. SK-A-4779. Zie ook *Bulletin van het Rijksmuseum* 30(1982), p. 27, afb. 1 en omslag. De belangrijkste publicatie over het werk van Knupfer is nog steeds J.I. Kuznetzov, 'Nikolaus Knupfer (1603?-1655)', *Oud Holland* 88(1974), pp. 169-218, in het bijzonder, pp. 179, 188, 189, nr. 51. De identificatie van het onderwerp door K. Schoemaker in dit *Bulletin* maakt de speculaties over een mogelijke pendant nog minder waarschijnlijk.
- 2 Inv.nr. 1062. Zie: Ben Broos, *Liefde, list & lijden. Historiestukken in het Mauritshuis*, Den Haag/Gent 1993, pp. 103-107.
- 3 Beatrijs Brenninkmeijer-de Rooij, "Ansiën doet gedenken". Historieschilderkunst in openbare gebouwen en verblijven van de stadhouders', in cat. tent. *God en de goden. Verhalen uit de bijbelse en klassieke oudheid door Rembrandt en zijn tijdgenoten*, Washington (National Gallery of Art)/Detroit (The Detroit Institute of Arts)/Amsterdam (Rijksmuseum) 1980-81, pp. 65-75. Jacob van Campen was niet met werk in deze tentoonstelling opgenomen.
- 4 Enigszins verwant is de *Bordeelscène* van Jan Steen in het Museum Bredius in Den Haag, zoals beargumenteed door Mariet Westermann, *The amusements of Jan Steen*, Zwolle 1997, p. 54. Maar die dolle scène is wel tamelijk boers; Steens tafereelen uit de klassieke oudheid, die soms op een vergelijkbare wijze toneelmatig zijn opgezet, bieden verder weinig aanknopingspunten. Bewijs voor de relatie tussen Knupfer en Steen zijn de beide voorstellingen van het *Gebed van Tobias en Sara bij het huwelijksbed*, van Knupfer in het Centraal Museum te Utrecht en van Jan Steen, nu gereconstrueerd in het Museum Bredius op basis van onderzoek verricht door P.J.J. van Thiel, gepubliceerd in *Duits Quarterly* 9 (1965), pp. 6-10 en Westermann, p. 53, afb. 20, 21.
- 5 Het representatieve werk van de meester in het Rijksmuseum, *De gezanten van Alexander de Grote bekleden de tuinman Abdalonymos met de insigniën der koningswaardigheid van Sidon*, inv.nr. SK-A-1458, had een plaats in de studiecollectie gekregen. Het schilderij *Solon voor Croesus* uit een particuliere verzameling in de Verenigde Staten, dat in de tentoonstelling *God en de goden* was opgenomen (cat. tent. Washington, Detroit, Amsterdam, *op.cit.* (noot 3), nr. 82, in de wonderlijke categorie *Bijfiguren en buitenbeentjes*) was beslist geen aanmoediging geweest om naar een werk van Knupfer op zoek te gaan. Het was dus bepaald niet zo dat we aan een uitmuntend werk van de meester behoefte hadden, zie Peter Hecht, Ger Luijten, 'Nederland verzamelt oude meesters. Tien jaar aankopen en achtergronden', *Kunstschrift* 12(1986), pp. 200-201.  
Overigens droeg het schilderij vroeger een valse signatuur van Jan Baptist Weenix; het schilderij is met die toeschrijving en onder de titel *La Gaieté bachique* gegraveerd door Jean Louis Delignon in zijn reproductiewerk *Galerie du Palais Royal, Paris, collection du Duc d'Orleans*. Toen Olivier Le Bihan, voorheen conservator bij het museum in Bordeaux, ons een bezoek bracht, enkele jaren na de verwerving van het schilderij, had hij als geschenk voor de afdeling een afdruk bij zich van die gravure. Een bijzonder aardige attentie!
- 6 Zie voor het liggend naakt meisje ook: Peter Hecht, *Gelukkige momenten en gemiste kansen*, 2000 (een uitgave van de Vereniging Rembrandt en de Stichting Nationaal Fonds Kunstbezit), bij afb. 11.
- 7 Het *Liefdespaar*, inv.nr. SK-A-2116.
- 8 Broos, *op.cit.* (noot 2), pp. 332-338. Uit de voortekening in het Gabinetto Disegni degli Uffizi in Florence (afb. in Broos p. 336) is het deel met Mars en Venus in bed ooit met de schaar weggenomen.
- 9 Zie Anne W. Lowenthal, *Joachim Wtewael. Mars and Venus Surprised by Vulcan*, Malibu 1995, *passim*. In de voortekening voor dat schilderij zijn de relevante delen van Mars en Venus in een zogeheten *Klebkorrektur* onder een laken terechtgekomen, zie Lowenthal afb. 19.
- 10 In die tijd werd vermoed dat de *Mercurius en Argus* wel eens voor het Mauritshuis zelf kon zijn vervaardigd. In 1995 is gesuggereerd dat het schilderij voor een schoorsteen in het Paleis Noordeinde moet zijn gemaakt, zie Quinten Buvelot in cat. tent. *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*, Amsterdam (Koninklijk Paleis) 1995, p. 70.
- 11 Cat. tent. *Hollandse genre-tekeningen uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1973, nr. 55, pl. xxxii.